

OSMANLICADA TERİM KARGAŞASI

ORHAN HANÇERLİOĞLU

Çeşitli dillerin karışımı olan Osmanlıcanın sözcük ve terim bolluğunu dil zenginliği sananlar bugün de aramızda yaşamaktadır. Konuyu bilimsel olarak ele almayanlar, örneğin Arapçada “*devenin kırk adı olmasını*” dil zenginliği sanmaktadırlar. Gerçekten de Osmanlıcada, kavramları büsbütün bulandıran, açık seçik olması gereken anlamlarını birbirine karıştıran bir terim bolluğu vardır. Batı dillerinde tek terimle dile getirilen birçok kavramlar Osmanlıcada, sayısı kimi yerde otuza yaklaşan çeşitli terimlerle karşılanmaktadır. Örneğin Latince “*gratia*”, Fransızca “*grâce*”, Almanca “*Grade*”, İngilizce “*grace*”, İtalyanca “*grazia*” ve Türkçe “*bağış*” terimi; çeşitli Osmanlı düşünürlerince sayısı yirmi dokuzu bulan şu terimlerle dile getirilmiştir: *İyilik, Lütuf, ihsan, kerem, inâyet, atıfet, nimet, teveccüh, hüsnü nazar, hamd, şükür, teşekkür, şükran, letâfet, zerâfet, hüsin, cemâl, merhamet, rahmet, gufrân, af, mağfiret, tevfik, fadıl, inâyeti rabbâniye, teyidi ilâhî, avnı samadânî, hüsnü edâ, lütfü kerem.*

Bu bolluk yetmiyormuş gibi oyunun bir de tersi oynanmakta, birbirleriyle ilgisiz birçok kavramlar Osmanlıcada tek terimle dile getirilmektedir. Örneğin Türkçe *ilgi* (Fr. *intérêt*), *bağıntı* (Fr. *relation*), *duygulanım* (Fr. *affection*), *etkililik* (Fr. *efficacité*), *yarar* (Fr. *utilité*) karşılığında Osmanlıcada “*alâka*”; Türkçe *anlaşılmaz* (Fr. *incompréhensible*), *anlakalmaz* (Fr. *inintelligible*), *kavranılmaz* (Fr. *inconcevable*) karşılığında Osmanlıcada “*lâyüfhem*”; Türkçe *us* (Fr. *raison*), *an* (Fr. *esprit*), *bellek* (Fr. *mémoire*), *anlak* (Fr. *entendement*), *anlık* (Fr. *intelligence*) karşılığında Osmanlıcada “*zihin*” terimi kullanılmaktadır. Osmanlı düşünürleri, Osmanlıcanın terim bolluğuna karşın, örneğin (*akıl, zihin, hâfıza, müdrike, zekâ*) terimleri varken, bütün bu kavramları kimi yerde “*zihin*” terimiyle karşılayarak anlamları birbirlerine karıştırmaktadırlar.

Bu inanılmaz kargaşalığı kanıtlarıyla sergilemek istiyorum. Örneğin Osmanlıcanın *zihin* terimi, Türkçemizin *an* terimine karşılıktır. Hamdi Elmahlı, *Metalip ve Mezahip* çevirisinde bu terimi *anlık* karşılığında kullanmaktadır: “*Kant, nefsi âlem makamına zihnin mâkûlâtını ikame etmiş oluyor*” (adı geçen yapıt, s. 150). Burhanı Gelenbevî çevirisi aynı terimi, kullanmak şöyle dursun, *anlak* anlamında tanımlamaktadır: “*Kuvvei müdrikei insanîyeye ZİHİN tesmiye olunur*” (adı geçen yapıt. Cilt: I. s. 64). Oysa, pek açıktır ki, onların diliyle “*Kuvvei müdrikei insanîyeye Zihin değil, Zekâ tesmiye olunur*”. Ama terimin bu türlü kullanılışında Gelenbevî yalnız değildir. İsmail Hakkı, *Felsefi Ulâ*’sında bu öneriye katılmaktadır:

“Her felsefenin eseri ya tabiattan bir zihin, tâbiri âhârla bîşuurdan şuur yahut zihinden bir tabiat, tâbiri âhârla şuurdan bir şuur ihraç etmek olacaktır” (adı geçen yapıt, s. 21) Ferit Kam, aynı terimi, *Ahlâk* adlı yapıtında *us* karşılığında kullanıyor: “*Vedianın mâhiyeti mâlum olduğundan onun müstevdia değil mâdie âidiyeti aklen zarûrîdir, bu hakikat zihinde kendisini bir hendese dâvâsı gibi kabul ettirir*” (adı geçen yapıt, s. 39).

Bütün bu kargaşalık, Osmanlıcanın, bir çoklarınınca dil zenginliği sanılan terim bolluğundan ve bundan ötürü de terimleri birbirine karıştırmaktan doğmaktadır. Bu bolluğun içinde öylesine uydurmalar vardır ki aynı dünya görüşünde ve dil anlayışında olanları bile çileden çıkarıyor. Dil Kurumunu uydurmacılıkla suçlayanlar için Osmanlıcanın geniş çaplı uydurmacılığına bir örnek verelim: Fransızca “*moteur immobile*” terimi bir çok felsefe kitaplarında “*mebdei feyyâz*” terimiyle karşılanmıştır. Buna karşı kendisi de aynı uydurmalarından bol bol kullanan ve aşağıda görüleceği gibi Türkçeleştirmeye kesinlikle karşı koyan Rıza Tevfik, ünlü *Kamûsu Felsefe*'sinde şöyle demektedir: “*Bizim felsefe kitaplarında mebdei feyyaz tâbiri şâvrânesini ilk defa gören adam bu terkinin moteur immobile demek olduğunu zekâsı ile keşfedemez*” (adı geçen yapıt, s. 9).

Bu kargaşalıkta, bilgisizlikten doğan bulanıklığın yanında, dinsel kuşkular yüzünden bilerek yapılan anlam karıştırmaları da başlıbaşına bir sorundur. Örneğin “*substance divine*” sözcüklerini “*vücûdu ilâhî*” sözcükleriyle Osmanlıcaştıran İsmail Fennî, *Lugatçei Felsefe*'sindeki “*fulguration*” sözcüğünün dipnotunda şu açıklamayı yapmaktadır: “*Cenâbı Allah'a cevher denilmesi câiz olmadığından vücûd kelimesi ile tercüme olundu*” (adı geçen yapıt, s. 288).

Bu kargaşalık öylesine bir kargaşalıktır ki kimilerini kendi dünya görüşleri içinde bile tutarsız kılmıştır. Örneğin yukarıdaki sözlerinden metafizik dünya görüşüne sofuca bağlı olduğu apaçık anlaşılan İsmail Fennî, metafiziğin en büyük anıtını dikmiş olan Hegel için şöyle demektedir: “*Hegel'in âsârını mütalâa ederken usulü hikmetini bülent ve muhteşem fakat sırf hayâlî bir binaya benzettim... Renouvier gibi bâzı ülemânın eserlerini dahi okuyunca artık fikrimin isâbetinde şüphem kalmadı. Bu gibi feylesofların mevhibei celilei aklı dairei selâhiyetinin haricinde birtakım vâdilere sevkederék beyhude yere bu kadar it'ap etmeleri ve kendi muhayyilâtı vâhîyelerine Hikmet namını vermeleri cidden şâyânî istigrâptır.*” Kırk yıl öncesinin kendi düşüncesiyle çelişkiye düşen bu sevimli metafizikçisi; günümüzün Comte'cu, Sartre'cı, Camus'cü, Husserl'ci, Hartmann'ci diyalektik maddecilerine ne kadar benzemektedir.

Bütün bu kargaşalığa karşı, terimlerde Türkçeleşmemek yolunda gene de direnilebilir mi? diye sorulabilir. Evet, direnilmektedir. Hem de bu direnme, bundan elli altmış yıl öncesinin az çok bilgilice söylenmiş sözlerinin pek bilgisizce yenilenmeleri yoluyla yapılmaya çalışılıyor. Bilgililerin bu konuda neler söylemiş olduklarını, bilgisizleri bir yana bırakarak, bir kez

daha gözden geçirmek yararlı olacaktır. Bundan elli beş yıl önce, o günlerin Millî Eğitim Bakanı Şükrü "İstilahâtı ilmiye encümeni" adı altında bir kurul toplayarak bir Terimler Sözlüğü (Kamûsu Istilahât) meydana getirmeye girişmişti. Bu kurulda terimleri Türkçeleştirmek isteyen bilginler de bulunuyordu. Kurulun üyesi bulunan ve felsefe alanında değerli bir bilgin olan Rıza Tevfik, *Kamûsu Felsefe*'sinin önsözünde Türkçecilere şöyle bir savla karşı çıkmıştır: "*Mâlumdur ki Türkçemiz bünyei teşekkülü yâni uzviyeti itibariyle ikinci derecede olan lisanlardandır. Bunlara elsinei iltisâkiye derler. Bu türlü lisanların başlıca sıfatı kâşifesi ve mahzuru kelimelerin baş tarafına edevâtı dahile (préfixes) alamamaları ve yeni yeni kelimâtı mürekkebe vücuda getirmemeleridir. Halbuki Avrupa elsinei mütemeddinesi bu kabiliyeti çoktan ihraz etmişlerdir. Frenkçede (in, im, de, re, anti, con, supra, méta, hypo, ortho, hyper, ultra, aper, super) ve daha bu gibi bir çok edevâtı bir kelimenin baş tarafına vidalamakla bir değil, bir silsilei istilahât yapılabilir; ve Amerikada, Fransada, İngilterede ayrı ayrı çalışan ulemânın aynı mânâ için vaz'ettikleri istilahât aynı şekilde olur. Çünkü maddei asliyesi Rumca ve Lâtineden alınır, edevât ise hep mâlum olan şeylerdir. Meselâ (conception)daki (ception) maddei asliyesi Yunancadan alınmıştır ki (nazar) demektir. Bunun baş tarafına (aper) (ré) (dé) edevâtı yapıştırıldığı gibi (aperception) (réception) (déception) olur ve her biri bir başka mânâyı muayyen ifâde eder. İsterseniz bir de (hyper) getirirsiniz (hyperception) diye bir istilah icâdedebilirsiniz, Şu şartla ki bu mânâyı delâlet edebilecek bir keyfiyet hakikîte gösterebilesiniz. Bizde bu mümkün değil. Hem kelimâtı istilahiyesini Araççadan aldığımız halde de yapamıyoruz, fazla olarak her birini başka başka asıllardan müştak kelimât ile tercüme ediyoruz. (Thèse)'e Müddeâ, (Antithèse)'e Nakîzi müddeâ, (Synthèse)'e Terkip, (Parenthèse)'e Mûteriza, (Hypothèse)'e Faraziye diyoruz. Frenkçede kelimâtı istilahiye bir aile hattâ bir kabile teşkil eder, bizde serseri efrât gibi kalıyor' (adı geçen yapıt, s. 16, 17). Sonra da şu sözleri ekliyor: "Bütün hayatı tarihiyesinde, bütün mevcudiyeti ictimâiyesinde cengâverlikten büyük bir haslet göstermemiş, zaferden büyük bir zevk duymamış olan Türk milleti neşei cihangiri ile fütuhât peşinde koşmaktan farig olamamış ki sürekli bir surette yâni asurlarca mütemâdiyen ilim ve felsefe ile uğraşmaya vakit bulabilmiş olsun. Bu sebeplerdir ki ve pek tabiidir ki hâlis Türk lisânı felsefe ve ilim ifâdesine kabil olacak bir derece kemâle erememiş. At sırtından inip rahle ve destigâh başına oturarak çalışmadıkça bu olamazdı" (adı geçen yapıt, s. 20).*

Genel Türkçeleşmenin içinde terim Türkçeleşmesine karşı ileri sürülen en bilgince sözler bunlardır. Ama bu sözlere karşı söylenecek sözler de vardır:

1- Önce, Türkçemizin bitişimli diller (langues agglutinantes)'den olması, örnekler (préfixes) yerine Türkçe sözcüklerimizi birleştirerek terimler yapmamıza hiç de engel değildir. Örneğin Yunancanın "hyper"ini Fransızlar, İngilizler, Almanlar ve İtalyanlar gibi kendi dilimize aktarmadığımız halde; bunun karşılığına Türkçe "aşırı"yı koyarak kolaylıkla

kullandığımız bir çok terim elde ettik: *Aşırıduyu* (hyperesthesie), *aşırıbellem* (hypermnésie), *aşırıuzay* (hyperespace), *aşırışüph*e (hyperbolique)... Örneğin Yunancanın “auto”sunun karşılığına Türkçemizin “öz”ünü koyarak bir çok terim yaptık: *Özdevim* (automatisme), *özerklik* (autonomie), *özgüç* (autodynamisme), *özyazı* (autographe), *özöğrenimli* (autodidacte), *özdevimli* (automoteur)....

2- Rıza Tevfik'in “Frenkçe” genel adı altında topladığı Avrupa dillerinin örnekleri kendilerinin değildir, çoğu Yunancadan, azı da Latince'den alınmadır. Türkçemize ne Yunancadan ne de Latince'den örnek alamayacağımıza göre Türkçeleşmekten başka ne yapabiliriz? Bu örnekleri Arapçadan da alamazdık. Çünkü Rıza Tevfik'in de açıklamak zorunda kaldığı gibi bunlar Arapçada da yoktu: “*Arapça birinci derecede mükemmel elsinî mütemeddinedendir. Fakat Ârî lisanların edevâtı dâhile ile yaptığı mârifeti Arap ve alelumûm Sâmî lisanlar tâdilâtı dâhiliye ile yapıyorlar, yâni maddei aslîyenin harekâtını tagyir ile ve alehusus bâpların eşkâli ve binası ile yapıyorlar... Bu hal lisanın bünyei asliyesinden geliyor ve sırf Sâmî lisanlara mahsustur*” (adı geçen yapıt, s. 17, 18). Görüldüğü gibi, Rıza Tevfik'in “birinci derecede mükemmel elsinî mütemeddine”den saydığı Arapça, bu konuda, yukarıda açıklamaya çalıştığım kargaşalığı arttırmaktan başka hiç bir işe yaramamaktadır. Örnekleri Yunancadan alıp örneğin “autoerklik”, “hyperbellem” gibi terimler yapamayacağımıza göre; Arapçanın “kibir” kökünde “inkibâr” gibi Arapları bile güldüren terimler ya da “moteu immobile” karşılığında “mebdei feyyâz” gibi büsbütün anlamsız deyimler uyduracağımıza Türkçemize dönmek en doğrusu değil miydi?

3- Rıza Tevfik, gerçekten pek tatlı yazılmış önsözünde şöyle demektedir: “*Ârî cinsinden olan Fârisî tamamen İngilizceye benzer... bir mastarın iki edâtı dahile bile aldığı ve ona göre meânî muayyene iktisabettiği görülür. Türkçemizin bu türlü tertibâta kabiliyeti yok ve bütün Tûrânî lisanlar böyle ve bu derecededir. Tabîdîr ki bundan dolayı istilah encümeni âzâsı mes'ul olamaz. Biz encümenimizde bu tâbirâtı tâyin ve bâzılarını da vaz' edebilmek için pek çok çalıştık ve bu zahmeti bilhassa Türklere hizmet uğrunda ihtiyâr ettik. Zira Arapların veyahut Avrupaluların bize ihtiyacı yoktur. Fakat tâbirâtın hemen cümlesini yine Arapçadan aldık, çünkü bu mecburiyetten kurtulmak imkânı yoktu*” (adı geçen yapıt, s. 18). Neden diye soramaz mıyız?.. “Ârî cinsinden olan Fârisî” böylesine elverişliydi de neden Acemceden almadımız da Arapçadan aldımız? Çünkü metafizik dünya görüşünün kaçınılmaz gereği olan Arapçadan “kurtulmak imkânı yoktu”. Görüldüğü gibi, dilin özleşmesine karşı direnme, bir dil sorunu değil, bir dünya görüşü sorunudur. Her şeyden önce bu gerekçenin gizlendiği karanlıktan gün ışığına çıkarılması gerekir.

Bütün bunlara karşı biz, Türkçe özleşmemizin de gereken yeterliğe ulaşmış bulunduğunu ileri sürmüyoruz. Dediğimiz sadece şudur: Tuttuğumuz yol doğru bir yoldur ve bu yol bizi Türk düşüncesine ulaştıracaktır.

Bugün için yaptığımız şey felsefe değildir, ancak yabancı felsefelerin çevirisidir. Onları iyice anlamak için apaçık ve aydınlık kavramlar önermek zorundayız. Örneğin “obscurantisme”i, dar anlamıyla “karanlıkçılık” olarak değil, aydınlık ve gerçek anlamıyla “bilmesinlercilik” terimiyle karşılıyoruz. Çünkü Rıza Tevfik’in deyişiyle “at sırtından inmekte” bir hayli geciktiğimiz için amacımız bir an önce anlamak ve anlatmaktır. Öz düşüncemize ancak böylelikle varabiliriz. Bu doğru yolda yürüken elbette bir çok engellerle karşılaşacağız. Ama yerleşmiş “istikrâ” terimi ortada dururken, “tasım” anlamındaki “kıyas” terimini “tumdengelim” kavramıyla karıştırarak, başına bir de “istidlâl” sözcüğü oturtup, “tümevarım” karşılığında “istidlâli kıyâsî” uydurması gibi kargaşalıklara düşmeyeceğiz (bkz. Salih Zeki, *Felsefi ilmiye*, s. 153). Bu terim kargaşalığı, kafa kargaşalığının en önemli nedenidir.

TDK Yayını

BİR KONGRE ÜZERİNE

İstanbul’daki “Muallimler Birliği” adlı kuruluş “İkinci Dil Kongresi” diye bir toplantı düzenledi. Toplantıya katılanlar dil devrimine, Türk Dil Kurumu’na ve Türkçenin özleşmesi akımını benimsemiş olan ilerici güçlere öteden beri yönelttikleri saldırıları yenilediler.

Bu “kongre” dolayısıyla basında çıkan ve “kongre”nin bilimsel havadan yoksunluğunu dile getiren yazılardan bir bölümünü bu kitapta bulacaksınız.

YENİ ÇIKTI

Fiyatı 1 lira, öğretmen ve öğrencilere 50 kuruş.